

ВИДИ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ МІСЦЕ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Сергій Погрібний,
*суддя Малиновського районного суду м. Одеси,
кандидат юридичних наук*

Юридичні факти як елемент механізму правового регулювання договірних цивільних відносин, є певними правомірними або неправомірними діями або подіями, які передбачені нормами статутного або договірного цивільного права або прямо не передбачені ними, але аналогічні тим, що передбачені, проте в усякому разі відділені від цих норм. Юридичні факти є тими "суглобами", які не тільки зв'язують між собою окремі інші елементи механізму правового регулювання договірних цивільних відносин, але й рухають увесь цей механізм. В цьому і проявляється їхня роль у згаданому механізмі. Особливості ж такого прояву вже пов'язані з різновидами юридичних фактів (як-то, правопо-роджуючі, правозмінюючі та право-припиняючі тощо), у зв'язку з чим актуальним для науки цивільного права є також і питання про види юридичних фактів, що задіяні в механізмі правового регулювання договірних цивільних відносин.

Проблема дослідження окремих видів юридичних фактів неодноразово піднімалася в юридичній науці. Їй, зокрема, присвятили свої роботи М.М. Агарков, С.С. Алексєєв, Н.В. Вороніна, З.Д. Іванова, О.С. Іоффе, В.Б. Ісаков, С.Ф. Кечек'ян, О.А. Красавчи-

ков, А.В. Міцкевич, С.І. Реутов, К.А. Стальгевич, Ю.К. Толстой, Р.О. Халфіна, Л.С. Явич та інші вчені. Разом з тим, подальший розвиток законодавства щодо юридичних фактів зумовлює й необхідність проведення їх подальших наукових досліджень, що і є метою цієї статті.

Варто відзначити, що попри те, що поділ на види (інакше кажучи, класифікація) виступає поширеним і достатньо ефективним засобом пізнання предметів чи явищ об'єктивного світу і до неї вдаються не тільки правознавці, але й науковці практично всіх інших галузей науки, загальна теорія класифікації, загальні принципи її здійснення ще не є достатньо розробленими [див.: 11, с. 74-82; 14, с. 3-7]. Це, в свою чергу, ускладнює вирішення проблем класифікації окремих предметів або явищ. Зокрема, сказане стосується і класифікації юридичних фактів, яка традиційно відсутня в цивільному законодавстві [13, с. 53].

Не вдаючись на разі до з'ясування загальних проблем класифікації певних предметів (явищ), оскільки це є завданням інших досліджень та інших наук, будемо виходити в своїх міркуваннях з тих вироблених формальною логікою правил поділу обсягу поняття, які і є правилами логічної класифікації, а саме:

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

- 1) в одній і тій же класифікації необхідно використовувати одну й ту ж підставу;
- 2) обсяг членів класифікації повинен дорівнювати обсягу явища, що класифікується;
- 3) члени класифікації повинні взаємно виключати один одного;
- 4) поділ на класи повинен бути безперервним;
- 5) підстава поділу повинна бути ясною і чіткою [3, с. 55-56; 10, с. 132-135].

Поділ на види (тобто класифікація) юридичних фактів є ефективним засобом їх наукового аналізу, оскільки дозволяє вивчати юридичні факти у статичному вигляді. Класифікація юридичних фактів — це перспективний, але не виключний засіб пізнання фактів, її побудова не є самоціллю, а її значення не повинно абсолютизуватися. Ще М.М. Агарков писав, що "навіть якщо ми б мали до кінця відпрацьовану схему всіх чи хоча б основних юридичних фактів радянського цивільного права і розклали за цією схемою різні підстави виникнення зобов'язальних відносин, то все ж завдання розробки системи цих підстав не тільки не було б вирішене, але не було б навіть належним чином поставлене" [1, с. 85-86]. Зрозуміло, що класифікація юридичних фактів, як і будь-яка інша наукова класифікація, відображає не всі, а лише деякі ознаки юридичних фактів і є схематичним відбитком реальності. Проте створення логічно стрункої системи юридичних фактів, що мають місце в механізмі правового регулювання договірних цивільних відносин, з визначенням основних розрізняльних ознак окремих груп таких юридичних фактів, безперечно, має велике теоретичне

значення для вирішення проблеми в цілому.

Класифікація юридичних фактів є різновидом наукової класифікації, тому результативність та ефективність використання класифікації як засобу вивчення правових відносин залежить від правильності вибору принципів її побудови. Здійснюватися вона може за різноманітними ознаками (властивостями юридичних фактів). Наприклад, О. О. Красавчиков в якості загальноновизнаного критерію класифікації юридичних фактів називав вольову ознаку, за якою поділяв усі юридичні факти на юридичні події та юридичні дії. В свою чергу, юридичні дії, "залежно від відповідності виявленої волі нормам права", він підрозділяв на правомірні та неправомірні. Правомірні юридичні дії, залежно від "моменту спрямованості волі на юридичні наслідки", він підрозділяв на юридичні вчинки та юридичні акти, а останні залежно від суб'єкта правових відносин на:

- 1) адміністративні акти;
- 2) цивільно-правові акти;
- 3) сімейно-правові акти;
- 4) судові акти.

Крім того, він також пропонував класифікувати юридичні факти за наступними ознаками:

- 1) за юридичними наслідками, які породжуються цими фактами на підставі норм права;
- 2) за формами їх прояву, а для юридичних дій — і за формами їх виразу;
- 3) за ступенем завершеності явищ, які складають юридичний факт [див.: 6, с. 80-87].

Класифікації юридичних актів, у тому числі і юридичних актів цивільного права, що в подальшому здійснювалися правознавцями, в

цілому повторювали класифікації О.О. Красавчикова з тими чи іншими незначними змінами або доповненнями [див., наприклад: 4, с. 30-31; 5, с. 172]. Суттєвим доповненням класифікаційних критеріїв, що їх виділяв О.О. Красавчиков, став лише запропонований пізніше поділ юридичних фактів на прості та складні (юридичні склади). В такому виді класифікаційні критерії щодо поділу юридичних фактів здобули широке використання не тільки в науковій [12, с. 53-57], але й у навчальній цивільно-правовій літературі [див., наприклад: 2, с. 324-329; 8, с. 325-329; 13, с. 88-91 та інші роботи]. Зупинимось далі на класифікації за деякими окремими критеріями тих юридичних фактів, які можуть мати місце у механізмі цивільно-правового регулювання суспільних відносин.

Перший критерій класифікації, який має визначальне значення для всіх подальших класифікацій, - це вольовий критерій. Вважається, що класифікація за цим критерієм є головною класифікацією юридичних фактів, оскільки найповніше враховує і розкриває їх характерні риси та сутність. Звичайно, об'єктом розгляду можуть бути такі риси юридичних фактів, які не відбиті у поділі за вказаним критерієм, а розкриваються у інших класифікаціях. Проте слід погодитися з тим судженням, що всебічно розглянути досліджувані особливості юридичних фактів все одно неможливо без визначення місця цих фактів у системі "вольової" класифікації та врахування їх "вольової" природи. Тому класифікація юридичних фактів залежно від характеру зв'язку з індивідуальною волею є "вихідним моментом у визначенні сутності і

юридичної природи кожного окремого юридичного факту" [6, с. 82]. Отже, залежно від цього критерію всі юридичні факти підрозділяються на юридичні дії та юридичні події.

До юридичних дій належать ті юридичні факти, які з'являються за волею конкретного учасника цивільних відносин. Це можуть бути, наприклад, договори та інші правочини, створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності, умисне завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі (пункти 1, 2, 3 частини 2 статті 11 ЦК України) тощо.

Подіями ж є такі юридичні факти, які з'являються або поза волею жодного суб'єкта (наприклад, вплив певного строку [порівняй: 7, с. 329 і 8, с. 327], стихійні лиха тощо) або поза волею конкретного учасника суспільних відносин. Скажімо, те ж саме завдання майнової (матеріальної) або моральної шкоди іншій особі, яке для заподіювача є дією, для потерпілого та інших осіб (сторонніх) є подією. Ті події, в яких частково присутня воля особи (наприклад, народження дитини) прийнято іменувати відносними подіями, інші ж, де воля особи не проявляється навіть частково — абсолютними подіями.

За характером наслідків юридичні факти прийнято підрозділяти на правостворюючі (ті, що породжують суб'єктивні права та юридичні обов'язки, а отже — і правовідносини), правозмінюючі (ті, що змінюють вже існуючі суб'єктивні права та юридичні обов'язки, а разом з ними і правовідносини) та правоприпиняючі (ті, що їх припиняють). Дослідимо прояв цієї класифікації стосовно юридичних фактів в ме-

ханізмі правового регулювання договірних цивільних відносин.

Правопороджуючі юридичні факти є чи не найбільш дослідженим їх різновидом. Підвищена увага з боку науковців до цього різновиду юридичних фактів зумовлюється, в першу чергу, тим, що саме вони найбільш очевидно зв'язують норму цивільного права та цивільні правовідносини, які складаються на підставі згаданої норми у зв'язку з появою таких юридичних фактів. З іншого боку, ця група юридичних фактів потребує і особливо ретельного ставлення до з'ясування їх властивостей, оскільки від правильного їх встановлення залежить не лише правильність визначення початкового моменту існування цивільних правовідносин, а й ефективність подальшого функціонування в цілому механізмі цивільно-правового регулювання.

Наявність норми статутного або договірного цивільного права ще не означає *ipso facto* виникнення у певного суб'єкта цивільного права або обов'язку. Для того, щоб правова норма втілилася в конкретних цивільних правовідносинах, необхідна наявність певних життєвих обставин (дій або подій), тобто правопороджуючого юридичного факту. При цьому необхідно відзначити те, що юридичним фактом буде не всяка життєва обставина, а тільки така, з якою пов'язується дія правової норми. Іншими словами, юридичні факти, що приводять в дію норму права, прямо або опосередковано, але визначаються в самій цій нормі. Отже, правопороджуючі юридичні факти — це такі визначені нормами статутного або договірного цивільного права дії або події, які мають настати або існувати після появи

відповідної норми (або одночасно з її появою), і у зв'язку з якими конкретні суб'єкти отримують визначені у згаданих нормах цивільні права та обов'язки. Їх роль в механізмі правового регулювання договірних цивільних відносин полягає у тому, що вони зв'язують між собою норму права як продукт діяльності суб'єкта правового регулювання таких відносин, і суб'єктивні права та обов'язки конкретних учасників суспільних відносин, які виникають у них на підставі згаданої норми. З моменту виникнення цих прав та обов'язків між такими суб'єктами складаються цивільні правовідносини. Таким правопороджуючим юридичним фактом може виступати, наприклад, укладення певного, передбаченого цивільним законодавством, договору (на умовах, передбачених законом) тощо.

Певну особливість має правопороджуючий юридичний факт при договірному регулюванні цивільних відносин у випадках, передбачених частинами 1, 2 та 3 статті 6 ЦК України, тобто при саморегулюванні договірних цивільних відносин їх суб'єктами. Ця особливість зумовлена тим, що в даному випадку власне норма цивільного права, яка підлягає застосуванню до конкретних відносин, визначається в самому ж договорі. Отже, в цьому разі договір, за висловом М.М. Сибільова, "це не тільки юридичний факт, а й засіб саморегуляції, й одна з форм вираження права" [9, с. 53]. При цьому сам договір в такому разі не завжди може відігравати роль юридичного факту, який породжує цивільні права та обов'язки. Так, наприклад, якщо сторони такого договору домовилися, що передбачені в ньому права та обов'язки виника-

ють у них з моменту укладення такого договору, то сам факт його укладення є і юридичним фактом, який тягне за собою виникнення згаданих прав та обов'язків. Однак, якщо в подібному випадку сторони договору домовляться про те, що передбачені в ньому права та обов'язки виникають у них, скажімо, з моменту настання певної події, то тільки така подія, а не власне укладення договору, й матиме значення правопороджущого юридичного факту.

За певних умов зміст цивільно-правових відносин, що склалися на підставі правопороджущого юридичного факту, тобто права та обов'язки суб'єктів таких відносин, може бути змінений. Для того, щоб цивільно-правові відносини змінилися, впродовж їх існування має виникнути новий юридичний факт, як правило відмінний від того, який породив ці правовідносини. Тільки в деяких випадках правозмінюючий юридичний факт за всіма своїми ознаками є ідентичним з правопороджущим. Особливості цих випадків будуть розглянуті нижче.

В якості правозмінюючих юридичних фактів можуть виступати такі ж дії та події, які можуть бути і правопороджущими юридичними фактами. Так, наприклад, відповідно до частини 1 статті 652 ЦК України, договір може бути змінений у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при його укладенні, тобто такої ситуації, коли обставини змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.

Специфічним різновидом правозмінюючого юридичного факту є порушення, невизнання або оспорювання належного особі цивільного

права (частина 1 статті 15 ЦК України), що створює підстави для захисту такого права. З моменту появи згаданих юридичних фактів (порушення, невизнання або оспорювання) зміст правовідносин, в яких особа реалізує наявні у неї суб'єктивні цивільні права змінюється таким чином, що до певного права додається також і право на його захист.

Нарешті, в окремих випадках, як вже відзначалося вище, в якості правозмінюючого юридичного факту може бути дія або подія, що є абсолютно тотожною правопороджущому юридичному факту, більше того - навіть та ж сама. Це має місце в тих випадках, коли в процесі існування певного юридичного факту-стану змінюються норми, які регулюють правовідносини, що породжуються таким фактом. В цих випадках один і той же юридичний факт зі зміною норм права, які регулюють відповідні правовідносини, породжує різні суб'єктивні права у учасників таких відносин. Відповідно до частини 3 статті 5 ЦК України "якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності".

Отже, з моменту виникнення правозмінюючого юридичного факту існуючі між певними суб'єктами цивільно-правові відносини не припиняються, а змінюються, трансформуються. В тому і полягає їх роль у механізмі цивільно-правового регулювання, що вони модифікують зміст правовідносин, які склалися до їх появи, відповідно до нових реалій.

Правоприпиняючими юридичними фактами визнаються ті, з якими норми права пов'язують припинення відповідних правовідносин. З моменту появи цих юридичних фактів правовідносини, які виникли раніше, припиняють своє існування як такі. Саме тому питання про правоприпиняючі юридичні факти в механізмі цивільно-правового регулювання — це не тільки питання про момент припинення цивільних правовідносин, а й про припинення функціонування всього згаданого механізму в цілому.

Загалом, правоприпиняючі юридичні факти не мають принципових відмінностей, порівняно з правопороджуючими або правозмінюючими. Ними також можуть бути як дії, так і події. Проте, залежно від характеру таких дій та подій і їх співвідношення з усталеним порядком припинення цивільних правовідносин, правоприпиняючі юридичні факти, на наш погляд, можуть бути підрозділені на:

1) ординарні — такі правоприпиняючі факти, якими в ідеалі належить завершатися будь-яким правовідносинам. До таких фактів відноситься належне виконання учасниками правовідносин своїх прав та обов'язків, після чого правовідносини, будучи повністю реалізованими, припиняються;

2) екстраординарні — такі юридичні факти, які припиняють правовідносини до повної і належної реалізації їх суб'єктами своїх прав та обов'язків. До них, наприклад, належать розірвання договору за згодою сторін (частина 1 статті 651 ЦК України), за рішенням суду (частина 2 тієї ж статті) або у разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом (частина 3 згаданої статті ЦК України) тощо.

Таким чином, в механізмі правового регулювання договірних цивільних відносин (як при їх саморегулюванні, так і при зовнішньому (державному) регулюванні) знаходять місце та мають свої особливості всі основні різновиди юридичних фактів: юридичні дії та юридичні події; правопороджуючі, правозмінюючі та правоприпиняючі юридичні факти. ◆

Список використаних джерел:

1. Агарков М. М. *Обязательство по советскому гражданскому праву*. — М.: Юриздат, 1940. — 160 с.
2. *Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник / В.С. Ем, И.А. Зенин, Н.И. Коваленко и др. Отв. ред. Е.А. Суханов*. — М.: БЕК, 2000. — 704 с.
3. Жеребкин В.Е. *Логика*. — Харків: Изд-во Харьковск. ун-та, 1968. — 256 с.

4. Исаков В.Б. *Юридические факты в советском праве.* — М.: Юридическая литература, 1984. — 144 с.
5. Кечекьян С.Ф. *Правоотношения в социалистическом обществе.* — М.: Изд-во АН СССР, 1958. — 188 с.
6. Красавчиков О.А. *Юридические факты в советском гражданском праве.* — М.: Госюриздат, 1958. — 183 с.
7. Луць В. В. *Строки і терміни в новому Цивільному кодексі України // Методологія приватного права (за матеріалами наук.-практ. конф., м. Київ, 30 травня 2003 р.): Зб. наук. пр. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 128—132.*
8. Ромовська З. В. *Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник.* — К.: Атіка, 2005. — 560 с.
9. Сібільов М.М. *Цивільно-правовий договір у механізмі правового регулювання у сфері приватного права // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб / Відп. ред. В. Я. Тацій. Вип. 58. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. — С. 47—53.*
10. Строгович М. С. *Логика.* — М.: Госполитиздат, 1949. — 362 с.
11. Фаткуллин Ф. Н. *Логическая структура классификации // Философской науки.* — 1971. — № 3. — С. 74—82;
12. Харитонов Є.О. *Деякі питання теорії цивільних правовідносин // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 29—30 квітня 2004 р., м. Харків. — К.: Академія правових наук України; НДІ приватного права і підприємництва; НДІ Інтелектуальної власності; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2004. — С. 49—57.*
13. *Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін. За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — Т. 1. — 489 с.*
14. Шрейдер Ю.А. *Логика классификации // Научно-техническая информация.* — 1973. — Серия 2. — № 5. — С. 3—7.